

Väljakutsed kalade elus

Arvo Tuvikene

EESTI MAAÜLIKOOLI HÜDROBIOLOOGIA JA
KALANDUSE ÕPPETOOL

Arvo.Tuvikene@emu.ee

RIIKLIKULT TUNNUSTATUD
TEADUSEN
POPULARISEERIJAS

www.emu.ee
Eesti Maaülikool
Estonian University of Life Sciences

Eesti Maaülikooli Limnoloogiakeskus – juhtiv teadusasutus sisevete uuringute alal

Foto: Arvo Tuvikene

Kõige kiiremini ujuv kala maailmas on MUST MARLIIN

Ernest Hemingway
„Vanamees ja meri“ – sinine marliin

Kõige kiirem ujuja Michael Phelps

Küsimus

Must marliin ja M. Phelps ujuvad lendstardist võidu 100 m.

Kui kaugele on jõudnud Michael Phelps, kui Marliin on jõudnud finišisse?

Vastus

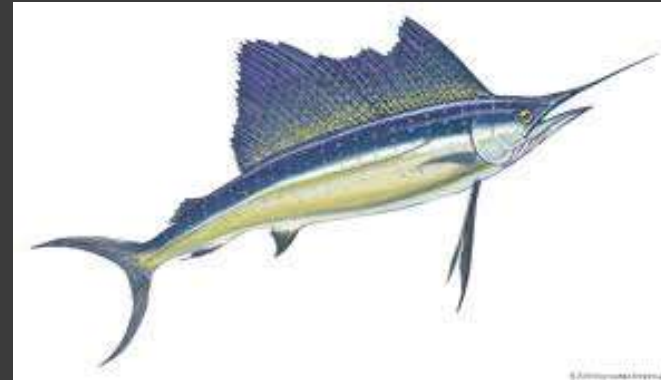
- 6 m 25 cm (must marliin)

Kui kiiresti kalad ujuvad

- Must marliin 128 km/h
- Purikala 110 km/h
- Mõõkkala 96 km/h
- Lõhe 60 km/h
- Haug 32 km/h
- Karpkala 6 km/h
- Merihobuke 30 m/h
- Michael Phelps 8 km/h

Lõhe

Purikala

Haug

Karpkala

Mõõkkala

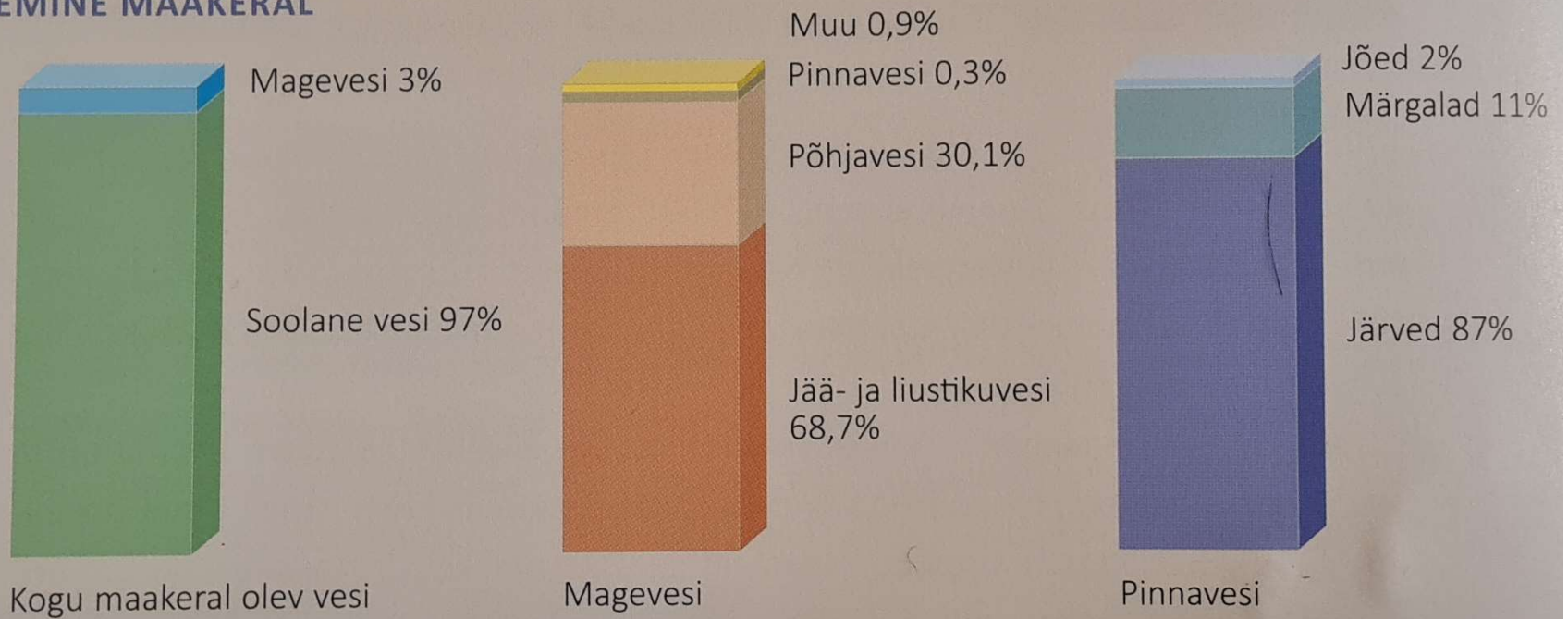

Merihobuke

Mõned faktid kaladest

Vee jagunemine maakeral

VEE JAGUNEMINE MAAKERAL

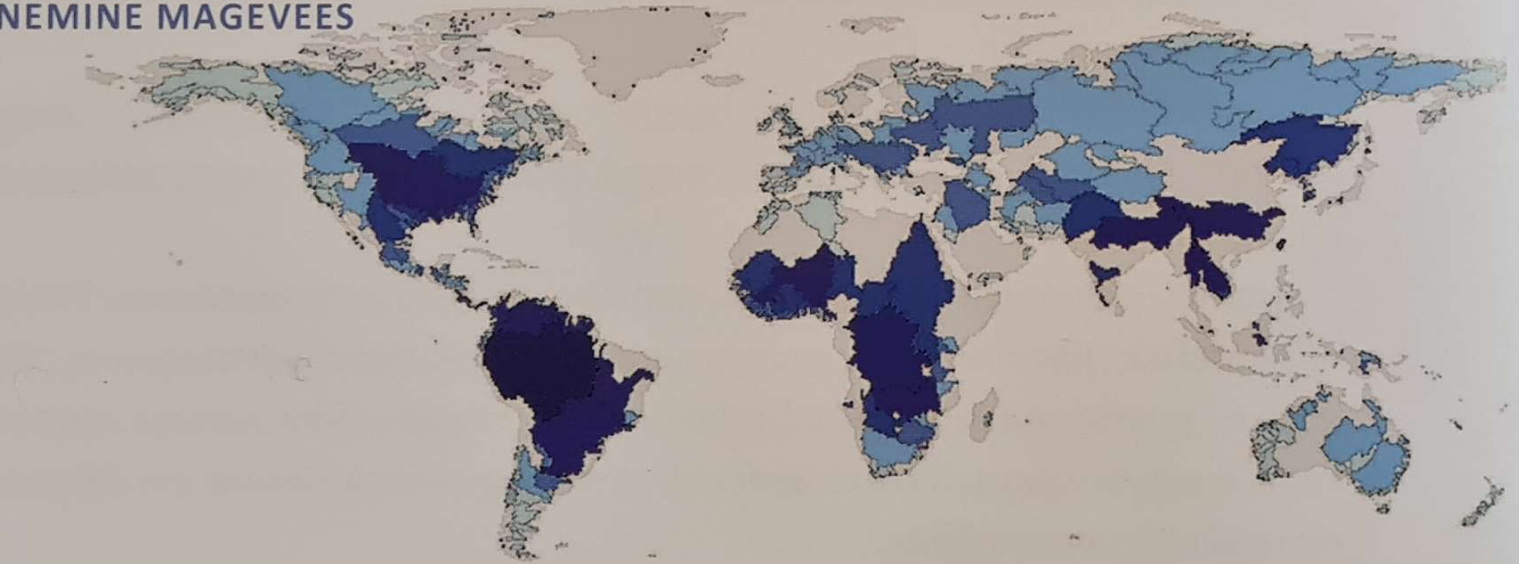
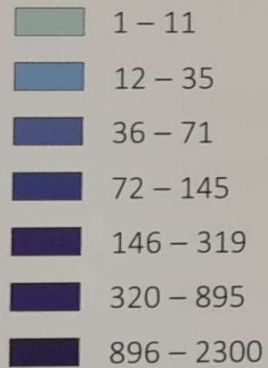

Allikas (km ³ x10 ⁶)	% kogu veest	Ruumala
Ookean	97,2	1350
Soolajärved	0,008	0,1
Magevesi (kogu)	2,8	37
Liustikud ja polaarjää	2,15	29
Põhjavesi	0,62	8,2
Pinnasevesi	0,005	0,07
Järved	0,009	0,12
Jõed	0,0001	0,001
Atmosfääri vesi	0,001	0,013
Organismide vesi	0,0001	0,001

- Maailmas kalaliike ca 34000 (ligikaudu pooled selgroogsetest), nendest 95% on luukalad
- Ligikaudu 5400 liiki elab Amazonases ja tema lisajõgedes
- Eestis kalaliike natuke üle 80, nendest 46 liiki mageveekalu

Kalaliikide levik magevees

KALALIIKIDE JAGUNEMINE MAGEVEES

Tuvikene, 2022

Amazonase ja Rio Negro veed kohtuvad

Üle 5000 kalaliigi elab Amazonase vesikonnas

pH = 6,8
ca 3900 kalaliiki

pH = 3,9
ca 1500 kalaliiki

Ära alati usu Vikipediat

- Rio Negros on must vesi, sellest ka nimi. See on sobimatu nii sääskede kui kalade eluks. Kala nappuse tõttu elab Rio Negro ääres vähe inimesi (Wikipedia).
- Rio Negros elab vähemalt 1500 liiki kalu
- Manaus – elanikke 2,2 miljonit

- Millises kohas elab kõige rohkem kalaliike? Kas ookeanides/meredes või magevees?

48% kalaliikidest elab magevees,
52% merevees (97% ookeanide
vesi; 0,005% magevesi)

Foto: Arvo Tuvikene

Kalaturg Amazonasel

Fotod: Arvo Tuvikene

Kalaturg Rio Negro ääres

1 m, 40 kg

Tambaqui (*Colossoma macropomum*)

Fotod: Arvo Tuvikene

Arapaima gigas - oblikatoorne õhuhingaja, oli veel hiljuti suurim mageveekala

Arapaima kaal võib olla üle 200 kg ja pikkus rohkem kui 4,5 meetrit

Foto: Arvo Tuvikene

Põud Amazonasel 2023. aasta lõpus

Foto: Arvo Tuvikene

Manause kalaturg

Foto: Arvo Tuvikene

Must kaiman

Film: Arvo Tuvikene

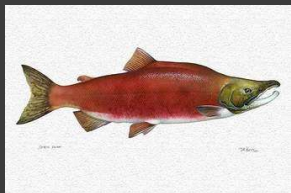

Foto: Arvo Tuvikene

Foto: Arvo Tuvikene

Kuriili järv: 2 liiki kalu

Nerka (*Oncorhynchus nerka*)

Malma (*Salvelinus alpinus*)

Film: Maksim Fedjusenko

Foto: Lea Tuvikene

Kalad, kes ei külmu (veres spetsiaalsed valgud e. antifriisid, mis ei lase veres jääkristalle tekkida.

- Suudavad elada Antartikas, kus veetemperatuur alla 0°C (-1,9),

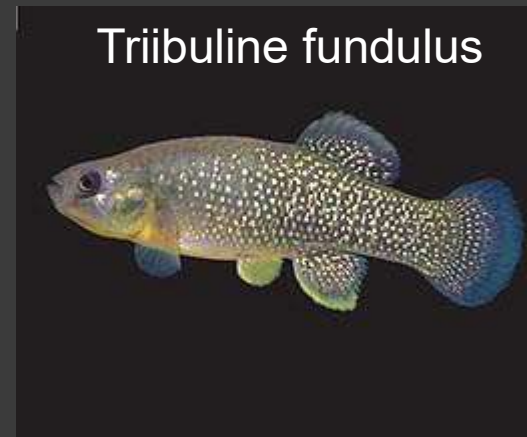
Jääkala, Foto: J. Gutt ja W. Dimmler

Foto: Marrabbio2

Magadi järves (Keenia) elab ainult Magadi tilaapia (*Alcolapia graham*), pinnahingamine järve temperatuur soojeneb kuni 43°C ja pH üle 10, erinevalt enamusest luukaladest lämmastikühendite laguprodukt on urea ja mitte ammoniaak)

- kõrgmägedes 4000 m üle merepinna. Praktiliselt destileeritud vees ja soolajärvedes (13,8 g/l). Siirdekalad võimelised liikuma mere- ja magevee vahet.

Titicaca järv,
3812 m üle
merepinna

Fotod: Lea Tuvikene

KALADE KEELTEST JA MEELTEST

Kalad saavad informatsiooni mitmete meelte abil:

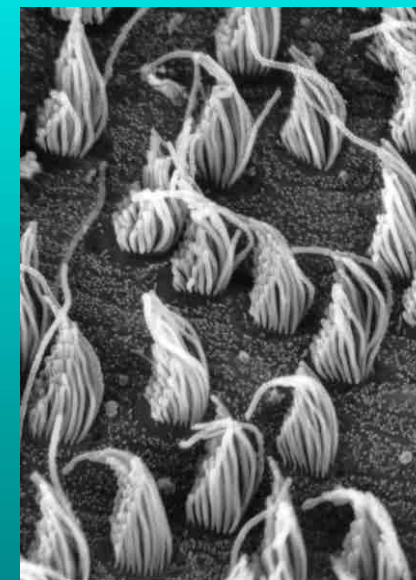
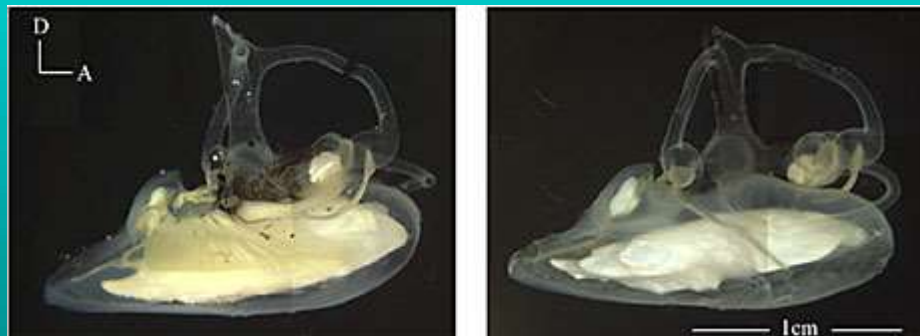
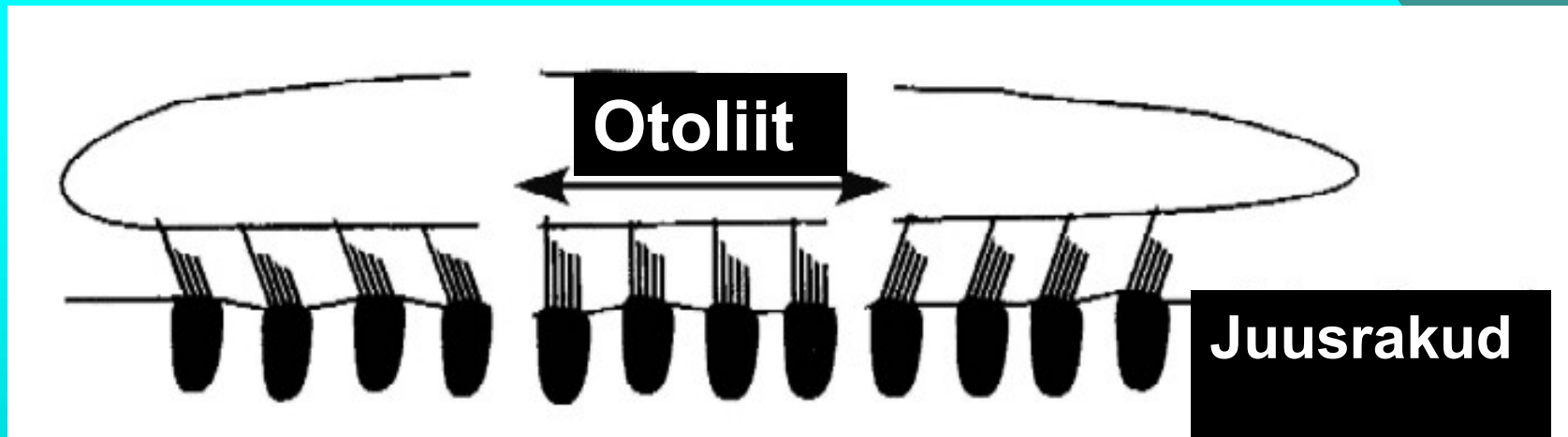
- Haistmine
- Kuulmine
- Küljejoon
- Kompimine
- Nägemine
- Maitsmine
- Elektrivälja tunnetamine

Pikka aega arvati, et kalad ei kuule,
või kuulevad väga halvasti.
Kalal ei ole välis-, ega keskkõrva,
aga on sisekõrv

Vesi on kuulmiseks hea keskkond

- Heli liigub vees ca 5 korda kiiremini kui õhus.
- Heli sumbub vees väga aeglaselt

Kala labürintorgan. Valged kolm otoliiti

Kalade kuulmise ulatus

- Enamus kalu kuuleb hästi helivahemikku 20-1000 Hz (inimene kuuleb 16-20 000 Hz), aga paljud kalad kuulevad hästi infraheli (alla 20 Hz) ja mõned väga kõrgeid ultraheliseid (180 000 Hz).

Kalad võib jagada kuulmisvõime järgi:

⦿ Kehvad kuuljad

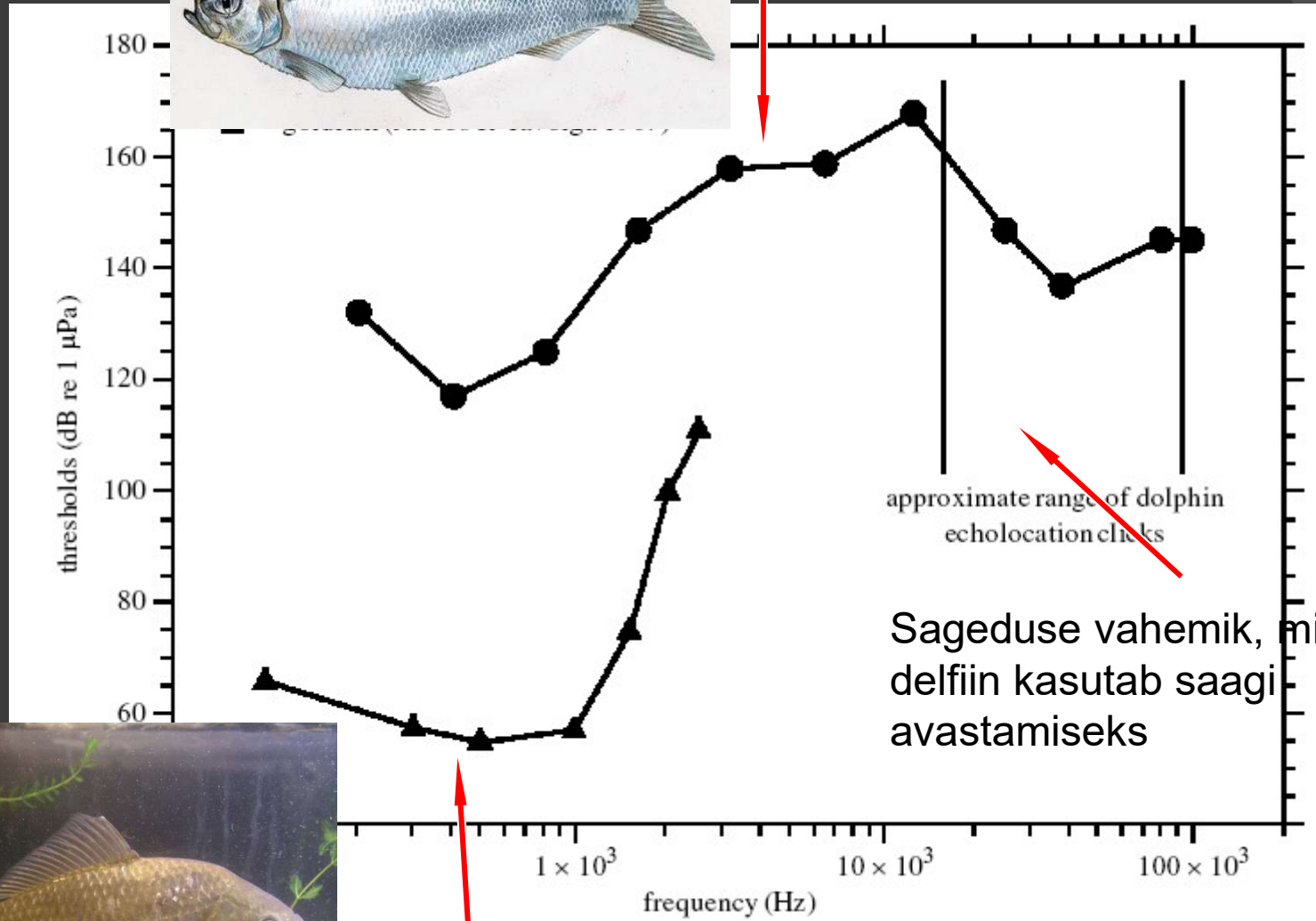
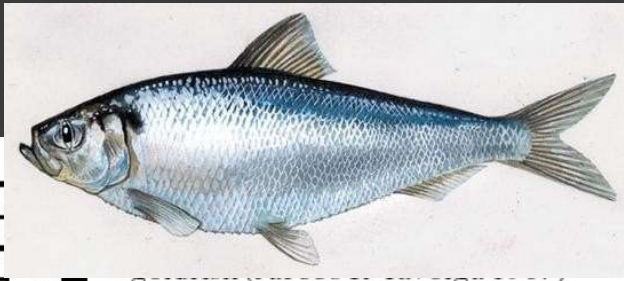
- Ujupõis puudub – lestad
- Ujupõis esineb, kuid ei moodusta jätkeid sisekõrva – lõhilased, ahvenlased

⦿ Head kuuljad

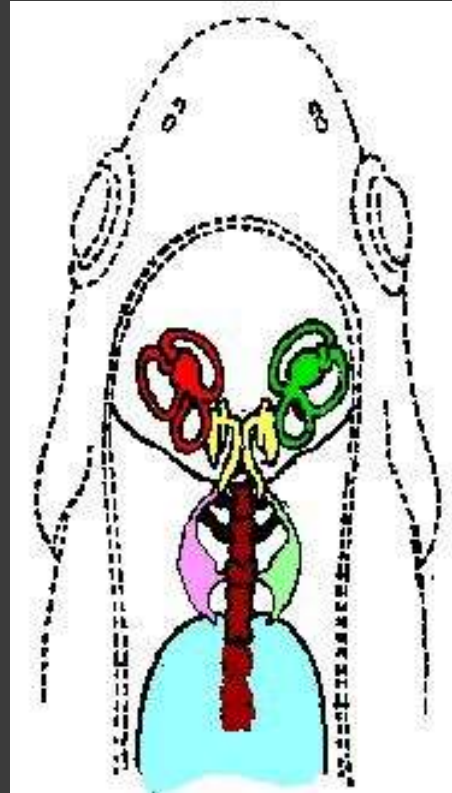
- Ujupõis moodustab jätked sisekõrva – tursk, heeringas
- Ujupõis ühenduses sisekõrvaga Weberi aparadi kaudu – karpkalalased, hinklased, sägalased

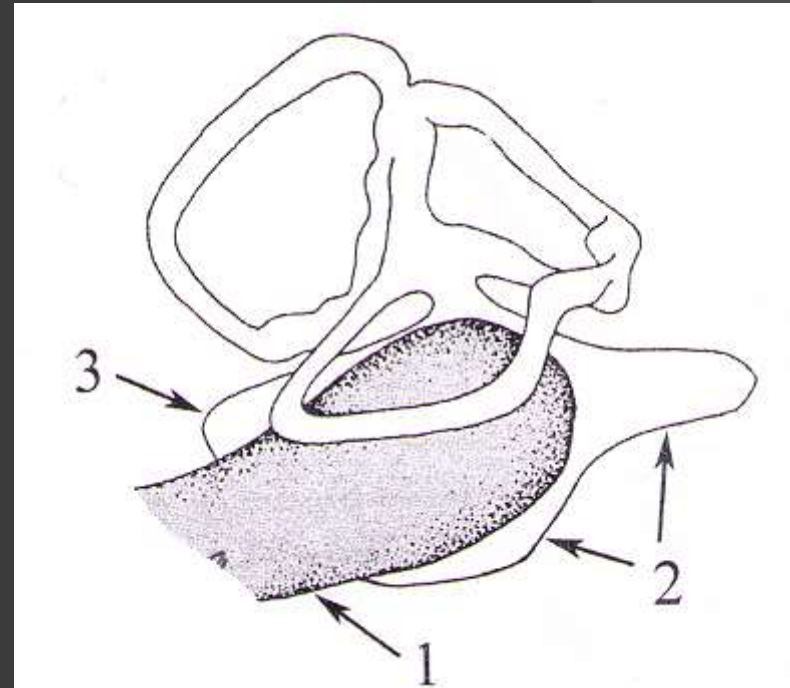
Alosa (heeringaline)

Hõbekoger (kuldkala)

Karpkalalase Weberi aparaat

Ujupõie jätke
heeringalistel

Mõnede kalade kuulmisulatus

Kuulmisgeneralistid

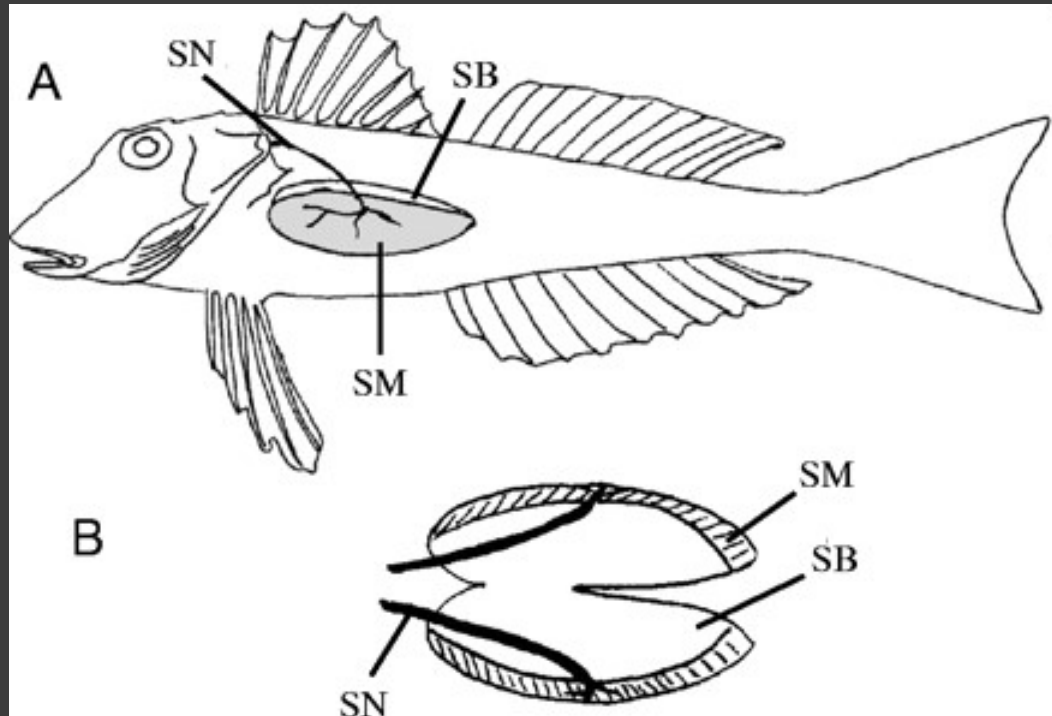
Liik	Hz
Lest	< 450
Tursk	< 470
Angerjas	< 650
Lõhe ja meriforell	< 300
Makrell	< 300

Kuulmisspetsialistid

Liik	Hz
Koger	< 4000
Lepamaim	< 8000
Mõned sägad	< 13000

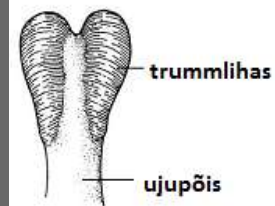
Tuvikene, 2022

TUMM NAGU KALA?

Kalad tekitavad helisid näiteks helilihase e. trummlihase (SM) vibreerimisega vastu ujupõit (SB). SN – helinärv. Õhu väljasurumisega ujupõiest. Luude, hammaste, uimekiirte hõõrumisel üksteise vastu.

Lutsu
trummlihase

Miks me ei kuule kalade hääli?

- Kui helilaine liigub veest õhku või vastupidi, kaotab see 99,9% oma energiast.

Stetter, H. Z. 1929. *Vergl. Physiol.* 9: 339-477

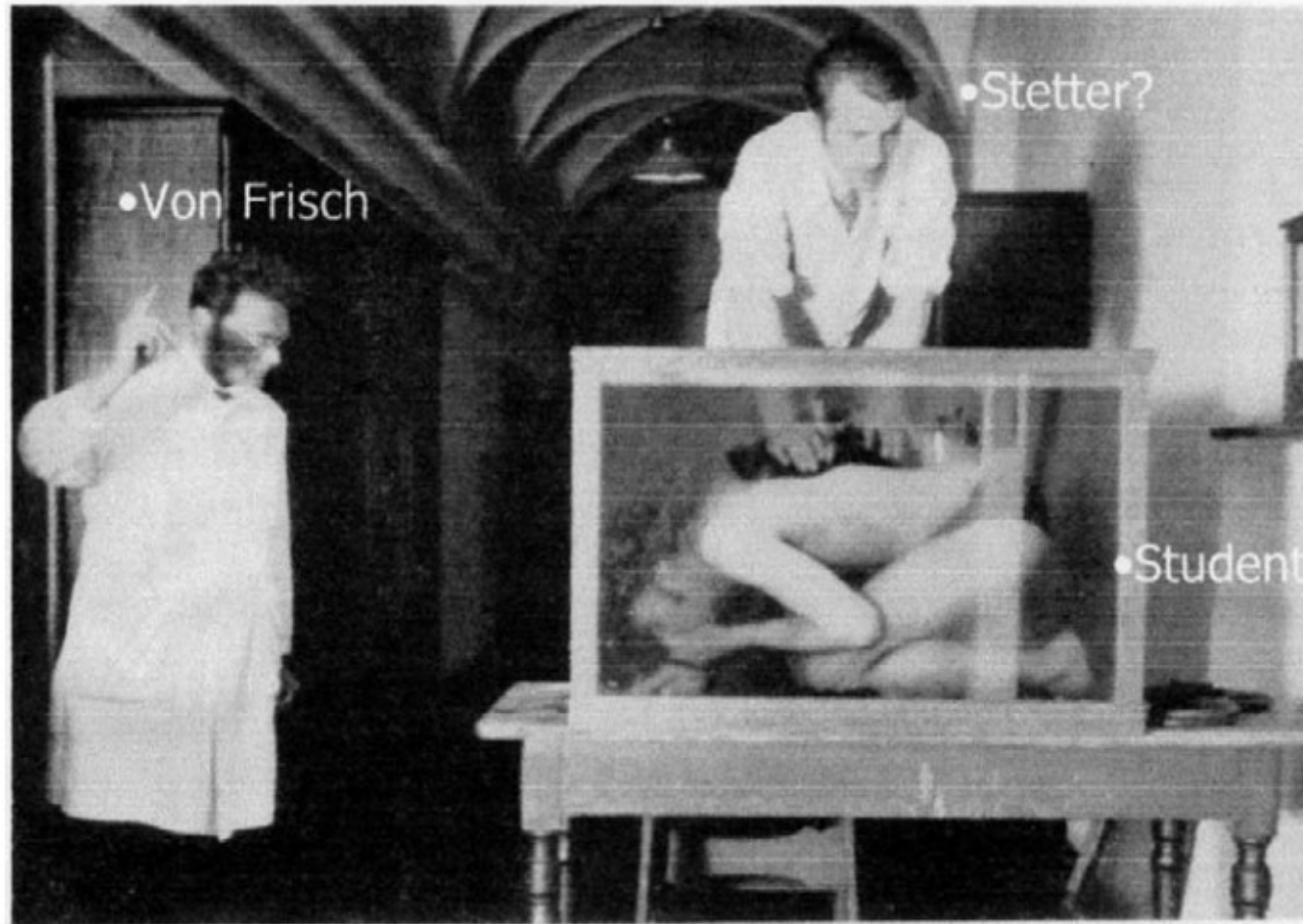
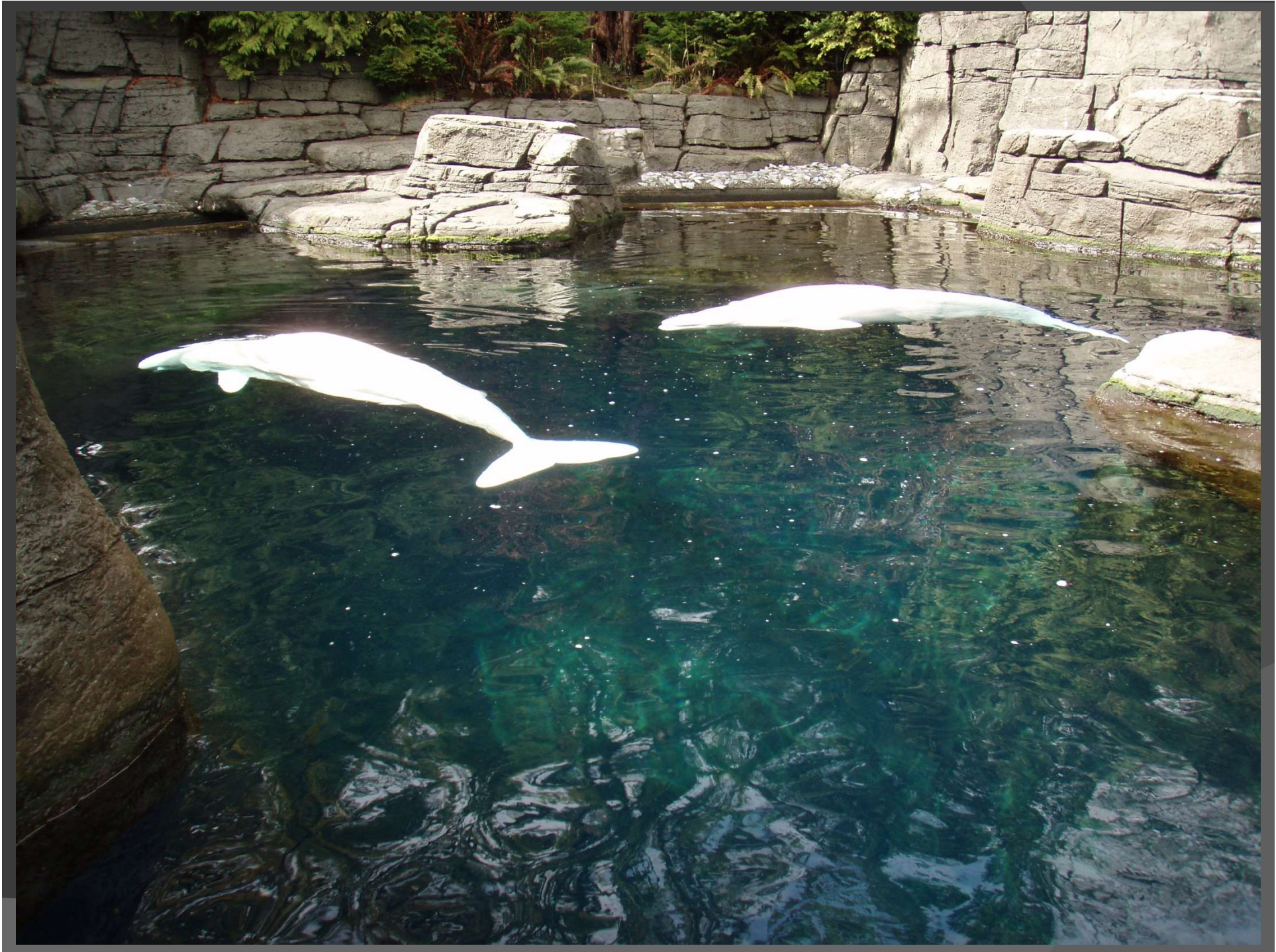

Abb. 7. Versuchsanordnung für die Vergleichsversuche mit Menschen unter Wasser.

Haug

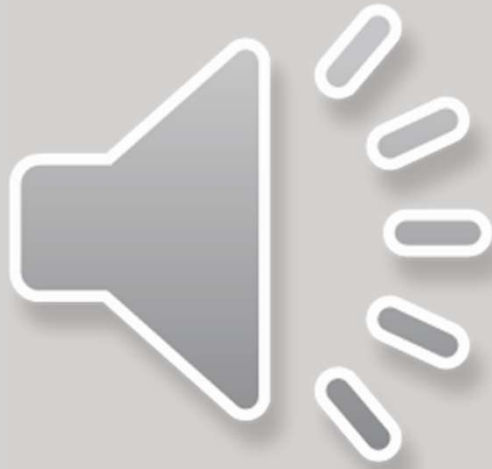

Lindistus Sture Palmer

Foto: Arvo Tuvikene

Karp

Lindistus: Sture Palmer

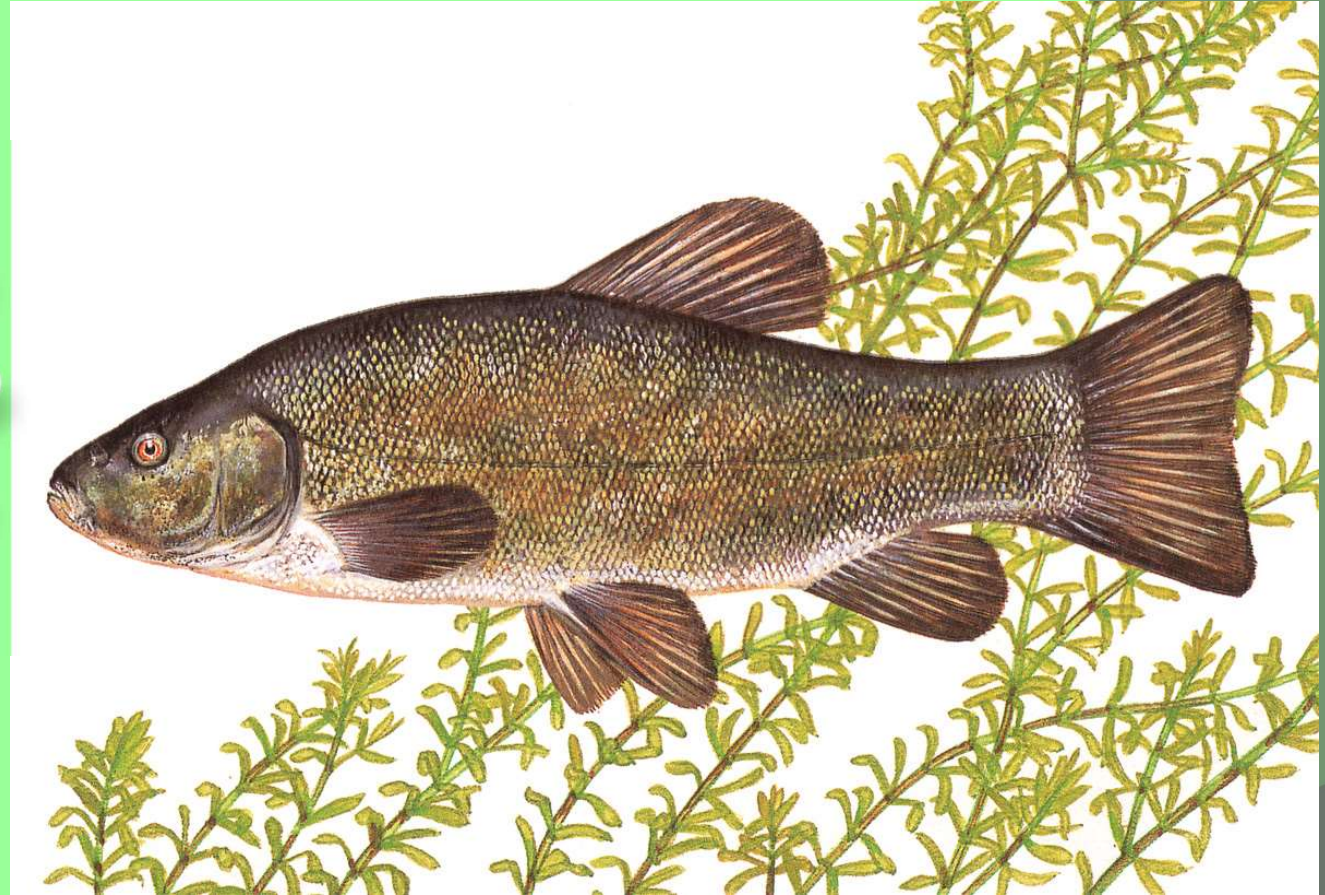

Foto: internet

Linask

Lindistus Sture Palmer

Löhe

Lindistus Sture Palmer

Foto: www.enature.com

Luts

Lindistus: Bergeni Ülikool

Lindistus Sture Palmer

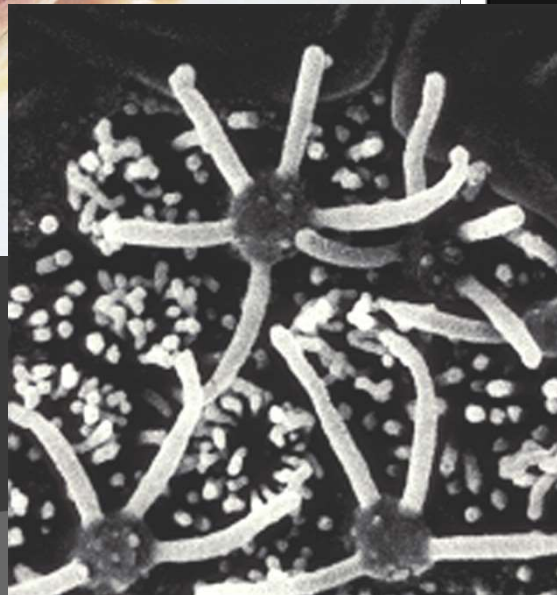
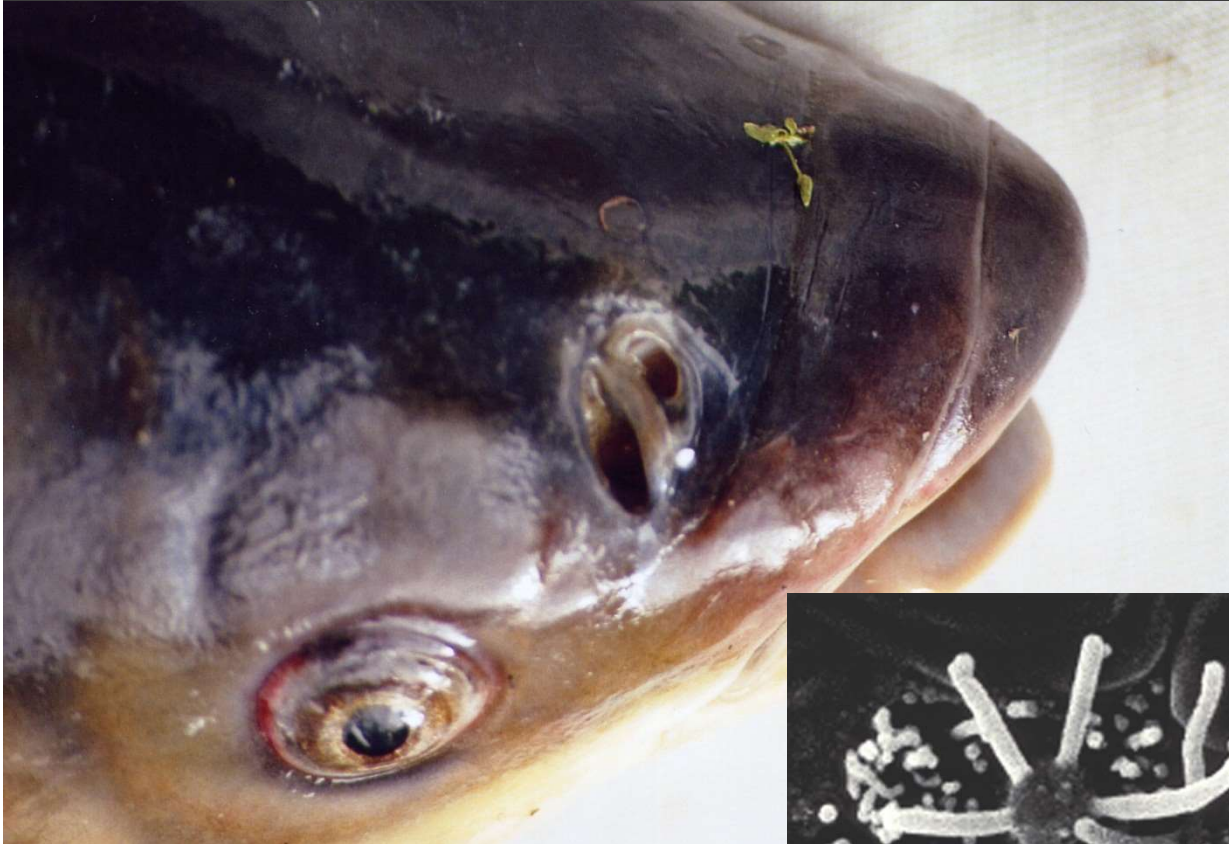
Angerjas

Foto: Arvo Tuvikene

Kalade haistmine

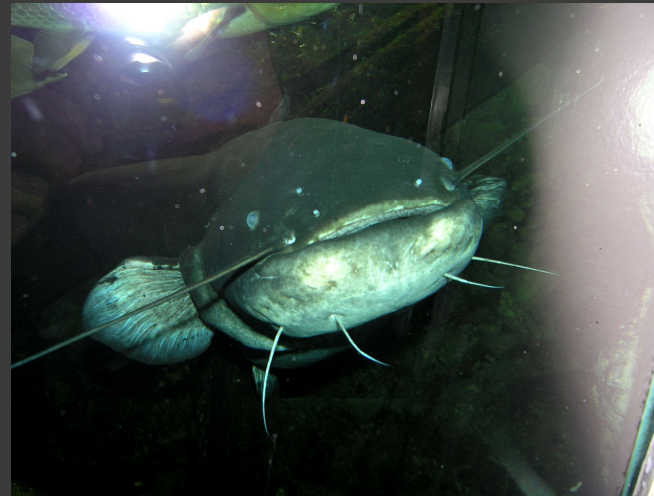
Kala olfaktorine organ

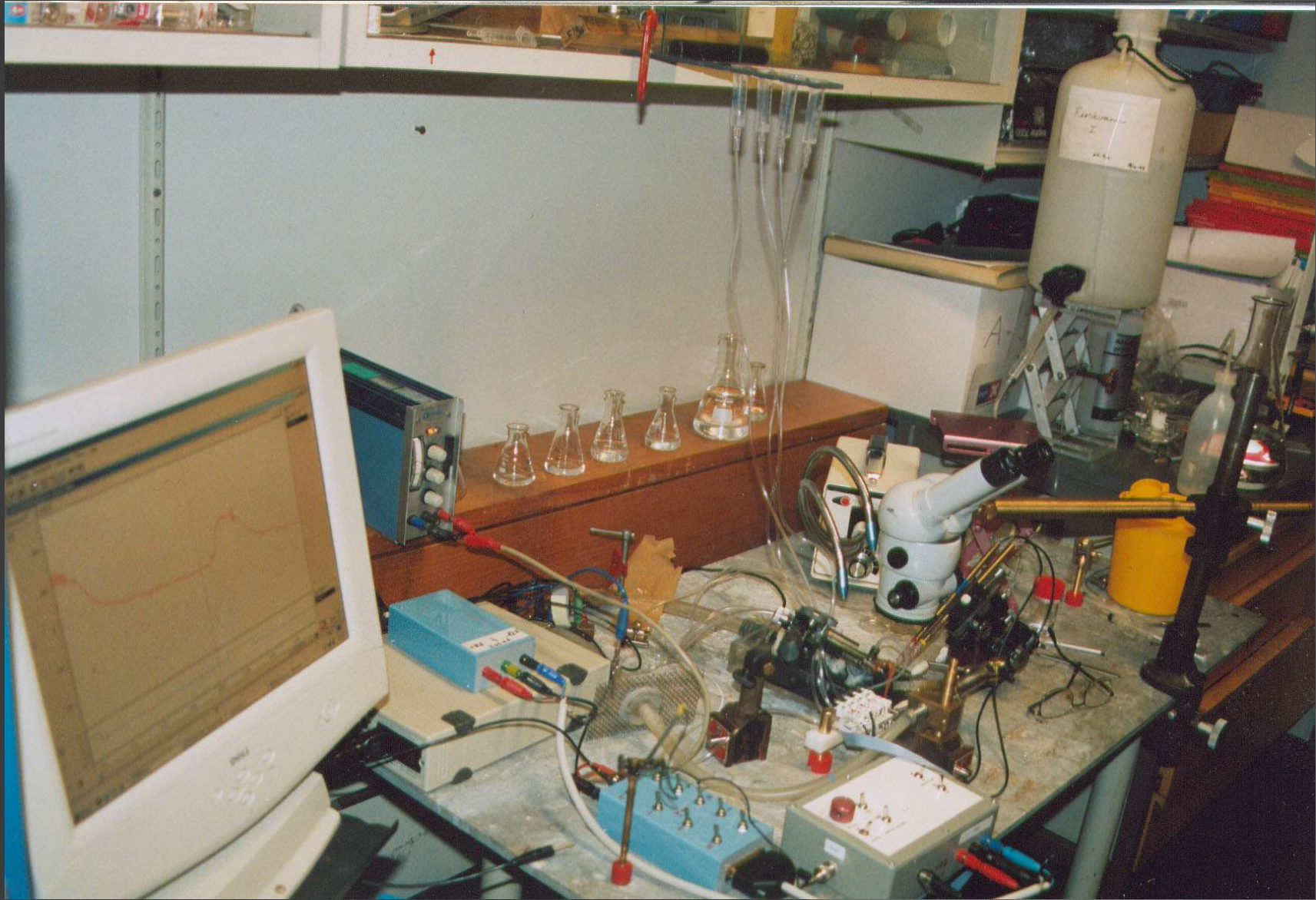
Fotod: Eckart Zeiske

Haistmisretseptorrakkude koguhulk mõnede kalade ja imetajate haistmisorganites

Ahven	3 000 000
Haug	6 000 000
Latikas	27 000 000
Säga, angerjas	155 000 000
Inimene	10 000 000
Koer	224 000 000

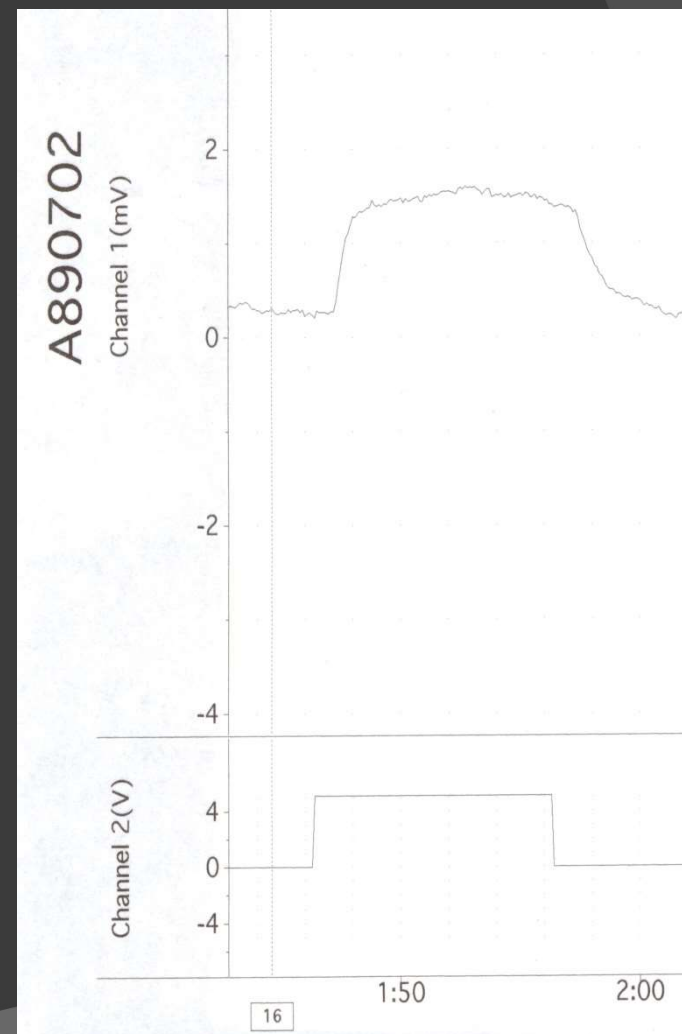

Fotod: Arvo Tuvikene

1% põlevkivituha ekstrakt Balti SEJ tuamägedelt

Angerja haistmine on ülitundlik

- Arvatakse, et angerjas tajub parfümeerias kasutatavat roosilõhnaga fenüületüülalkoholi kontsentratsioonil $2,8 \times 10^{-18}$.
- 1g seda ainet tuleks lahustada 357 km³ (357 Vörtsjärves).

Alarmreaktsiooni avastas Austria teadlane
Karl Ritter von Frisch

Sai 1973.a. Nobeli preemia
(koos Nikolaas Tinbergeni ja
Konrad Lorenziga)

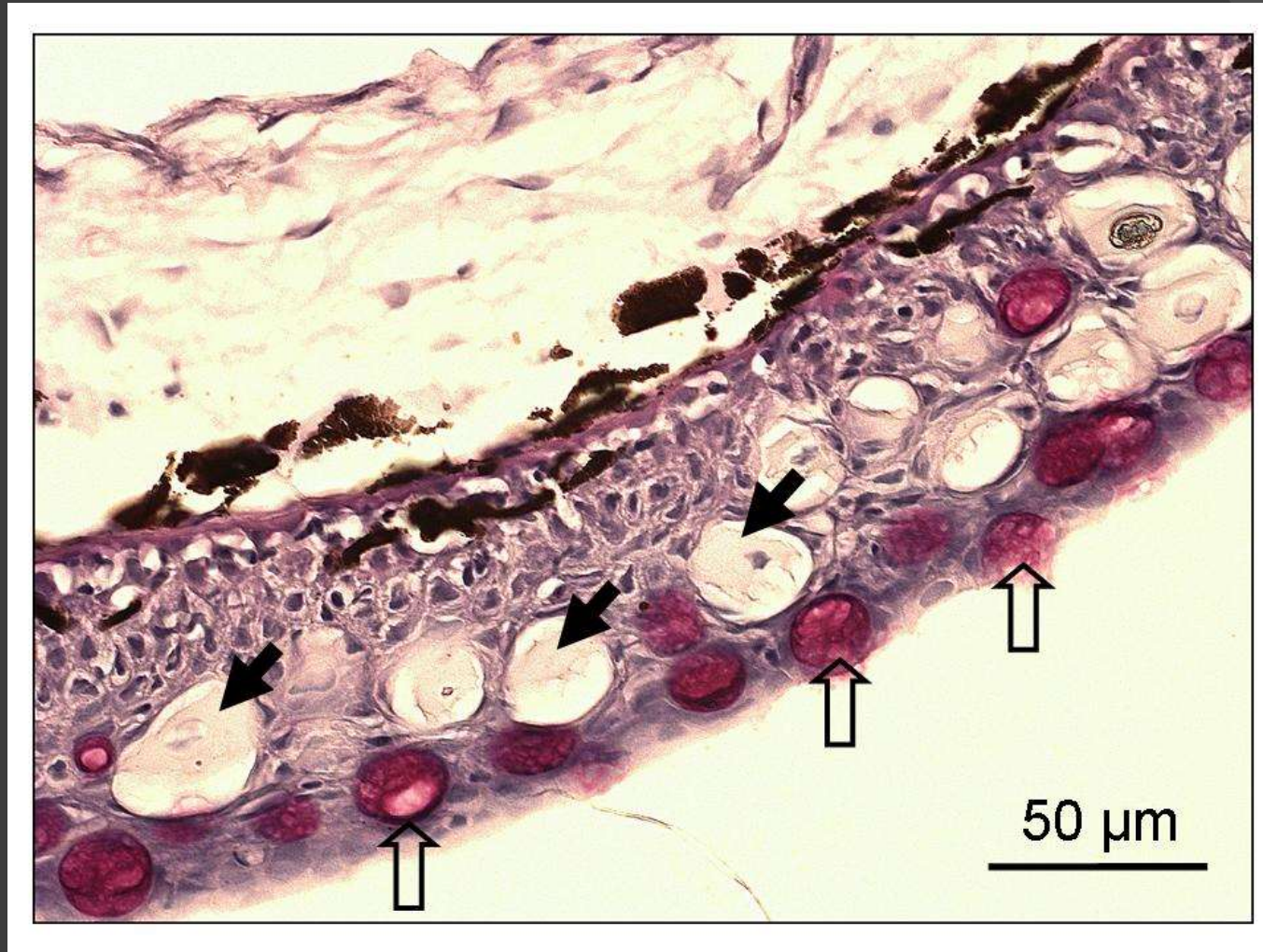

Wikipedia

Kogre alarmreaktsioon

Film: Arvo Tuvikene

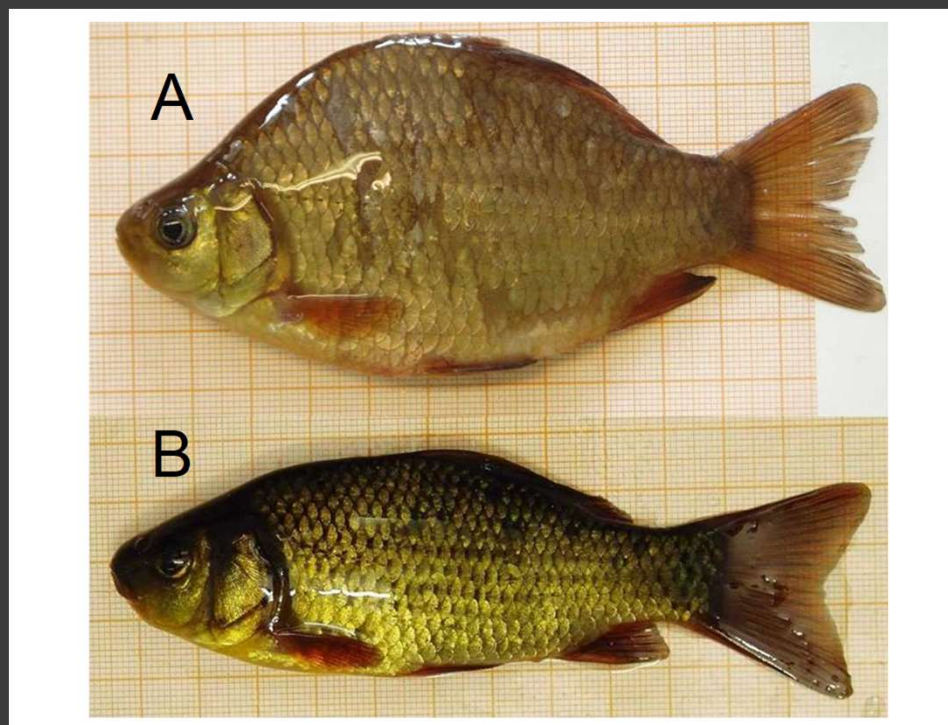

Alarmainerakud (mustad nooled) ja limarakud
(valged nooled) kogre nahas

Ole B. Stabell, Anne Vegusdal, K. Håkan Olsén and Arvo Tuvikene, 2010

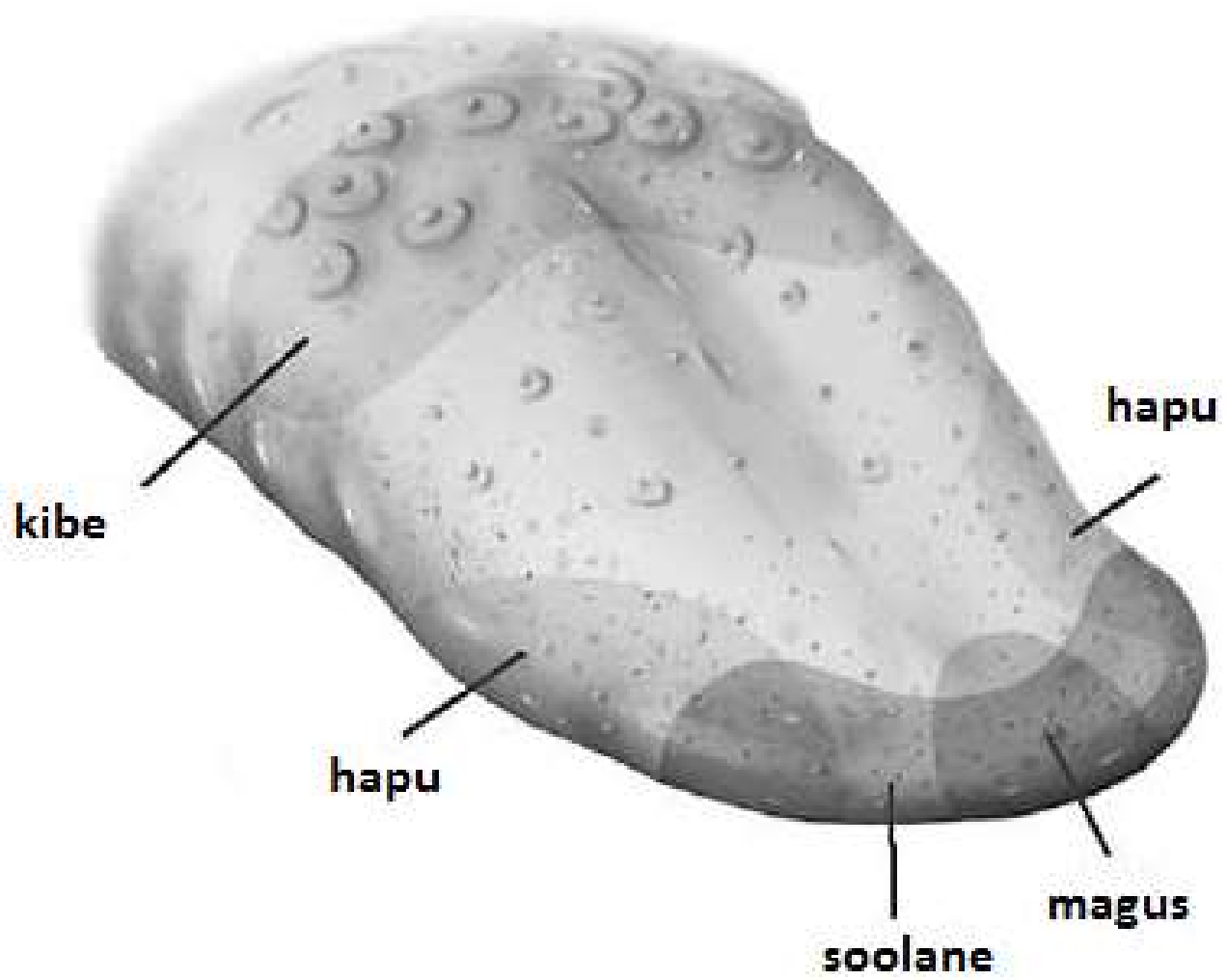
Alarmaine põhjustab keha väliskuju muutust

A) Tüese koger elab veekogudes, kus esineb röövkalu.

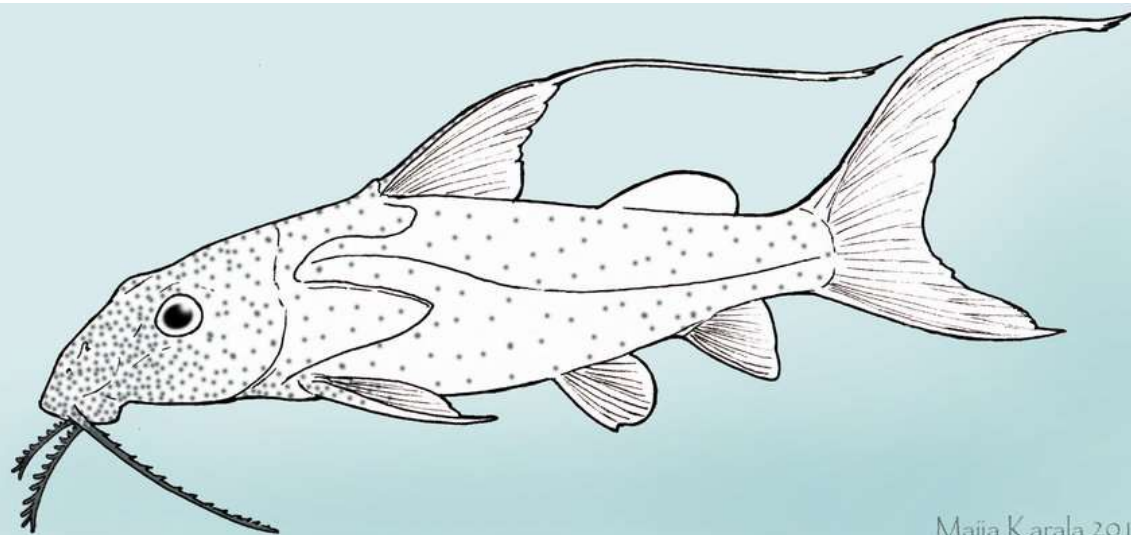

B) Sale koger seal, kus röövkalu ei ole ja elab sageli monokultuurina.

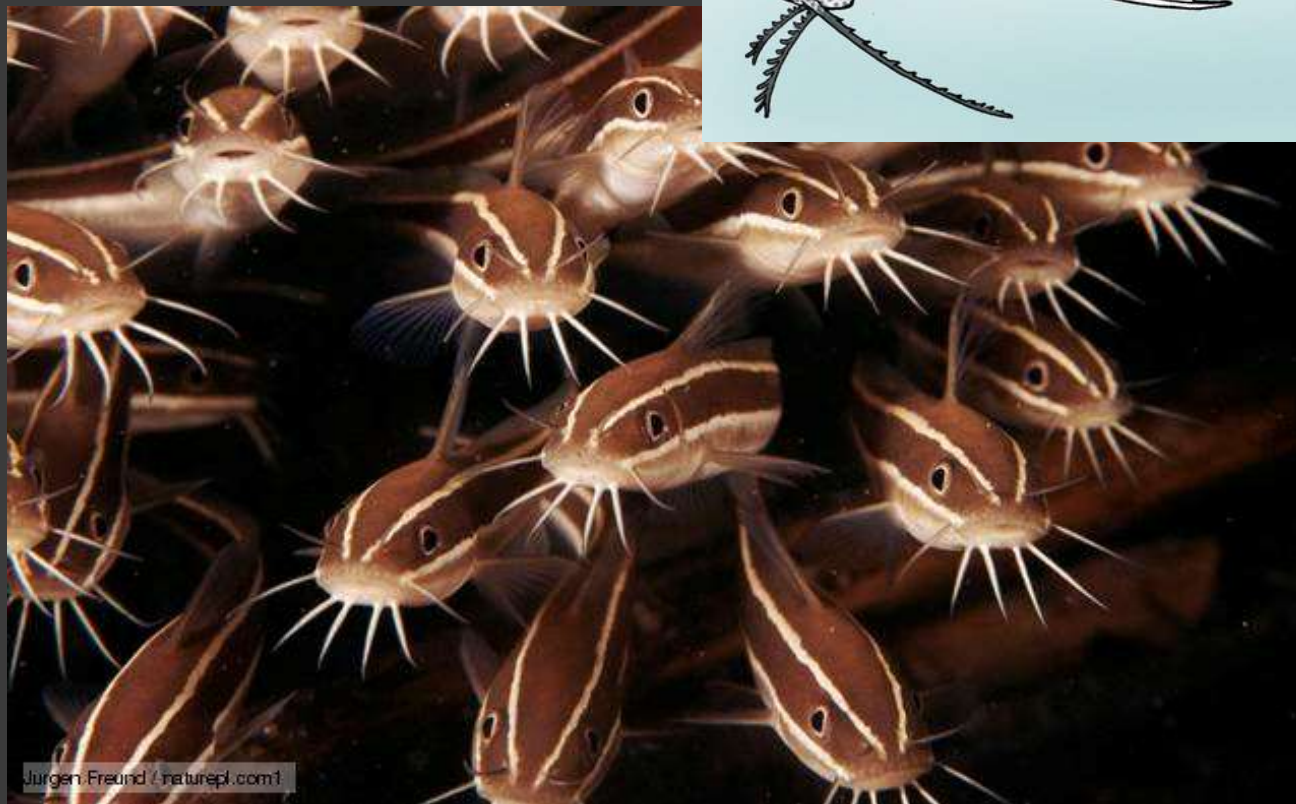
KALADE MAITSMISMEEL

Iga täpp tähistab
100 maitsmispunga

Maija Karala 2012

Neil sägadel on üle kogu keha 100 000 maitsmispunga

Maitsmispung angerja keelel. Kaladel on maitsemeel arenenud ka väljaspool suud, nahal ja uimedel

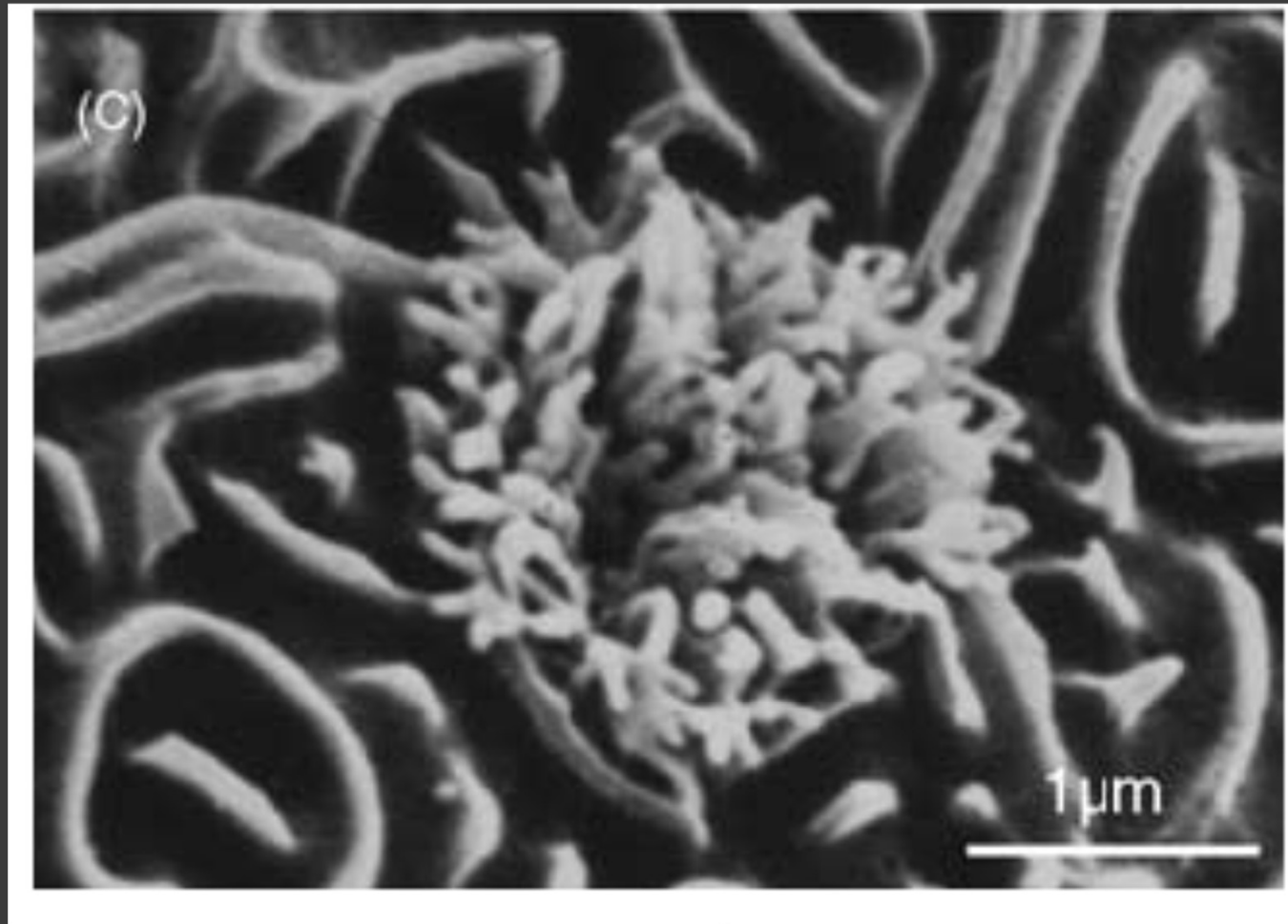
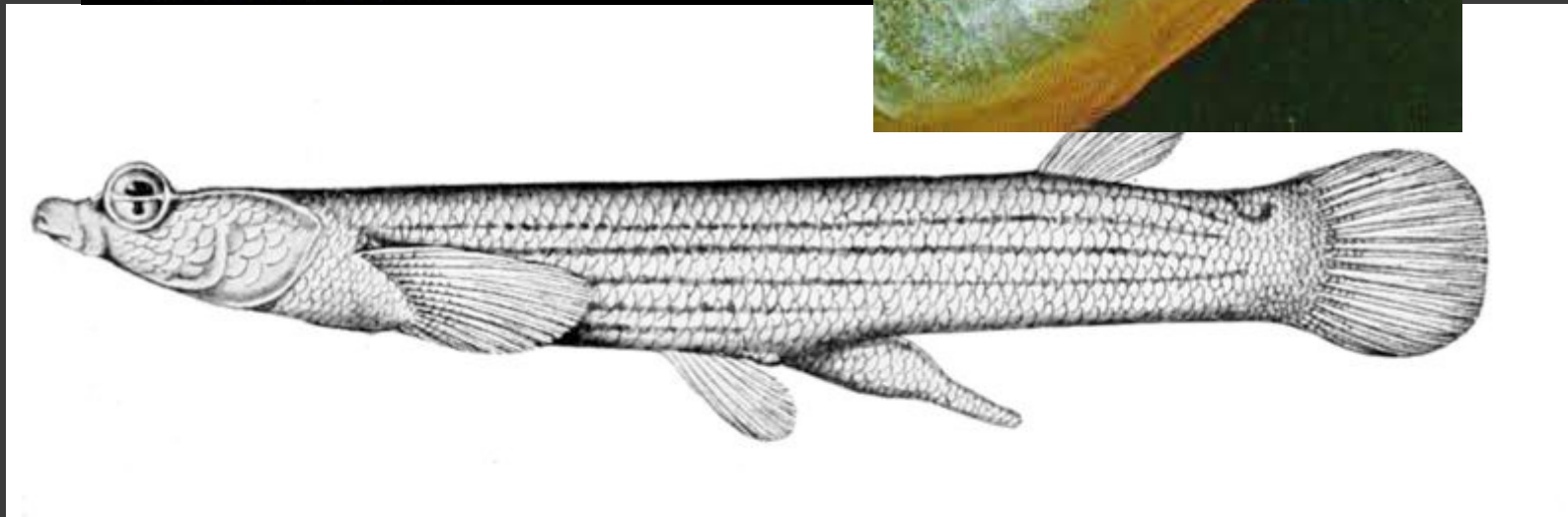
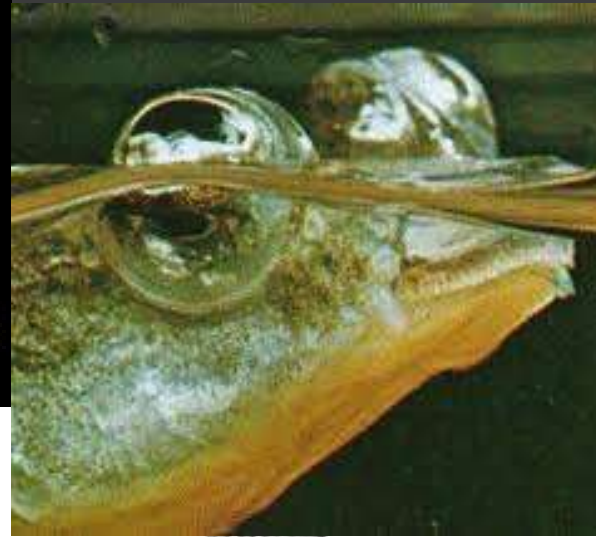
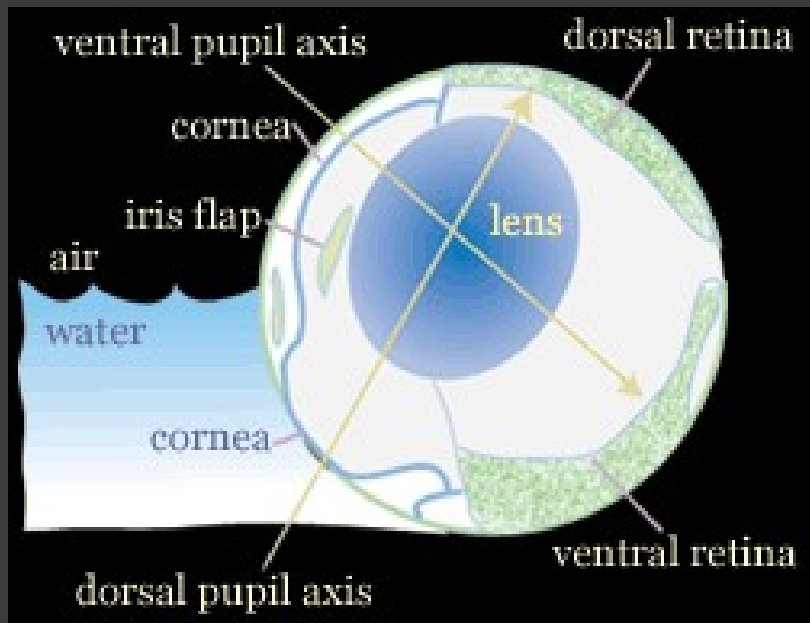

Foto: Kjell Døving

Kalade nägemine

Nelisilmkala

Film: Arvo Tuvikene

Elevantkala öösel

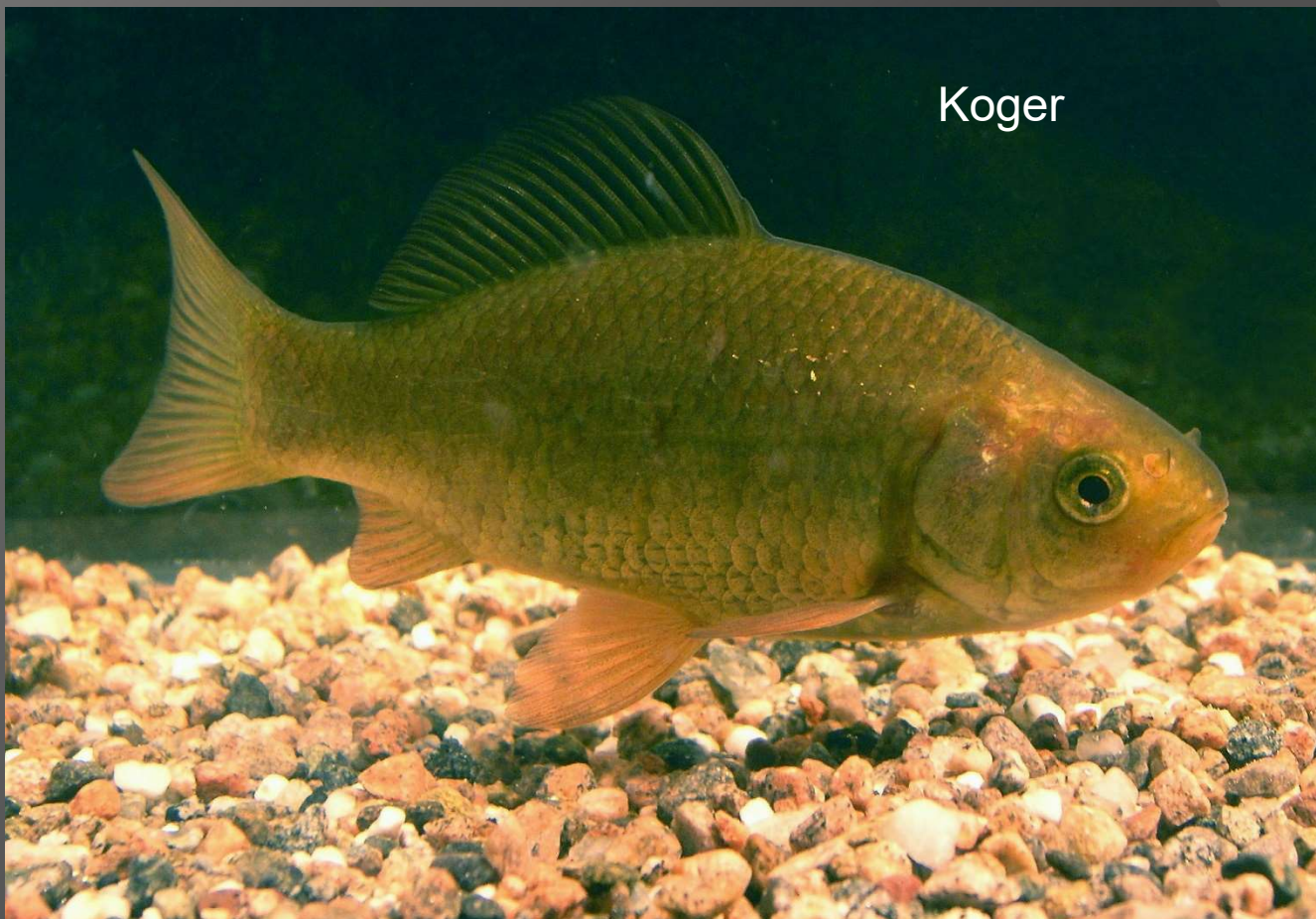
Film: Arvo Tuvikene

Mudahüpik on kala, kes enamuse aja elab veest väljas – sellest tuleneb see, et näeb paremini õhus kui vees.

Foto: Bjørn Christian Tørrissen

Kalad ja hapnikupuudus

Koger

Foto: Arvo Tuvikene

Vingerjas

Foto: Arvo Tuvikene

Hink

Foto: Arvo Tuvikene

Õhk vingerja sooles

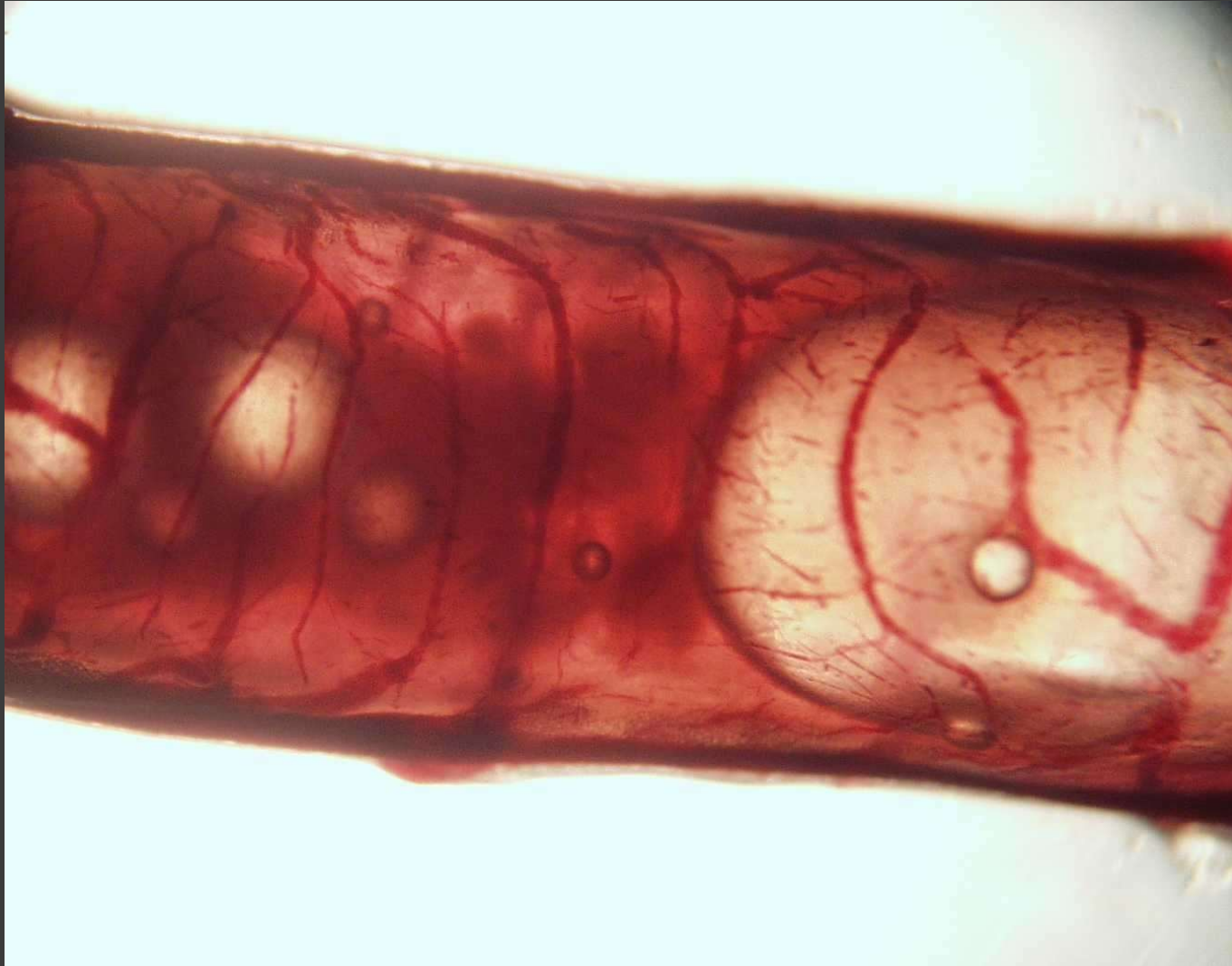

Foto: Martin Kessler

Kas kormoranid söövad kõik kala ära
(Võrtsjärve näide)?

Foto: Priit Zingel

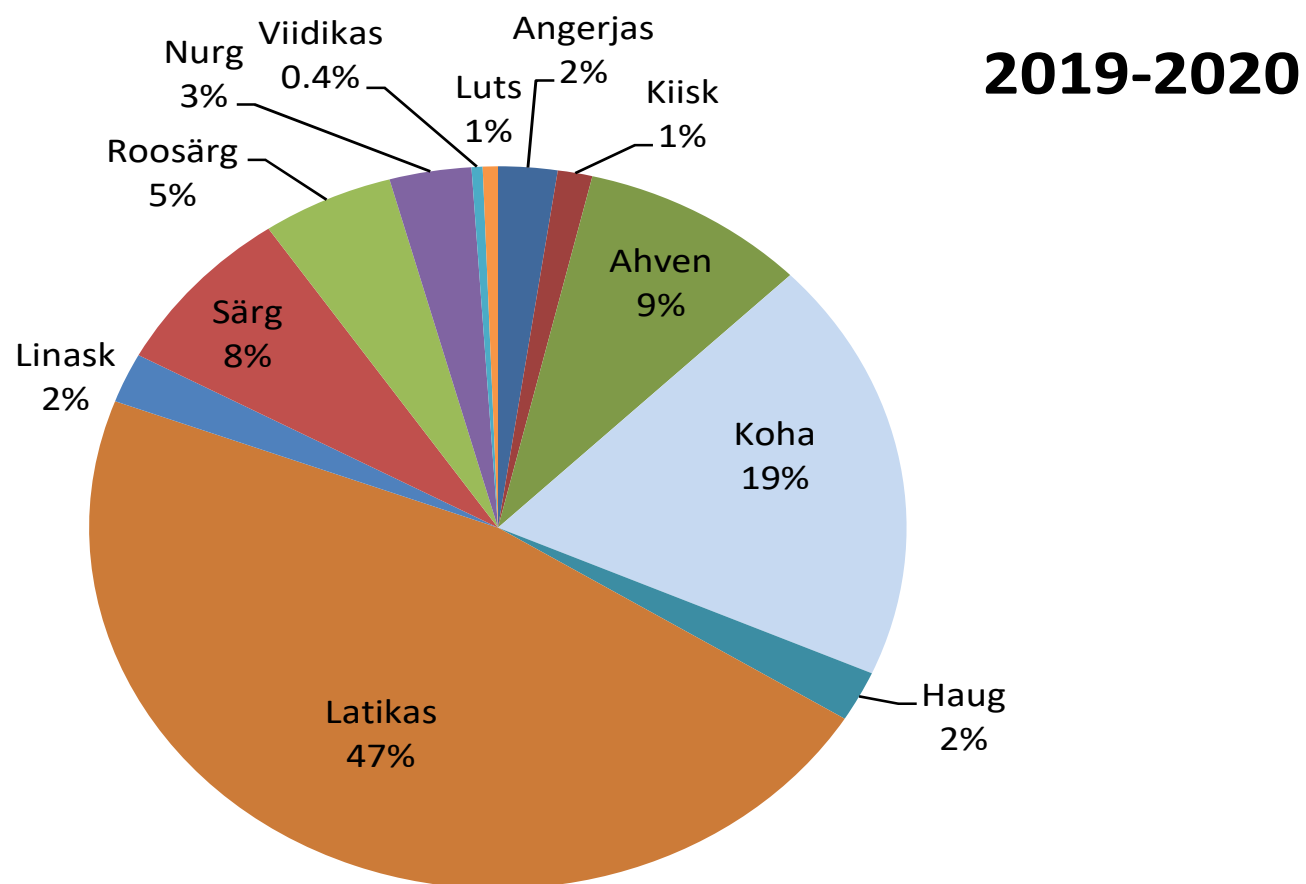
Foto: Arvo Tuvikene

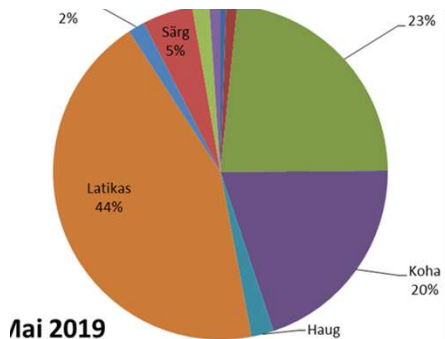
Kormoranide asurkonna hinnanguline suurus aastatel 2019 ja 2020 Võrtsjärvel läbiviidud loenduste alusel

	aprill	mai	juuni	Juuli	august	september	oktoober	november
2019	540	485	480	500	490	480	320	15
2020	580	520	495	520	450	450	280	10

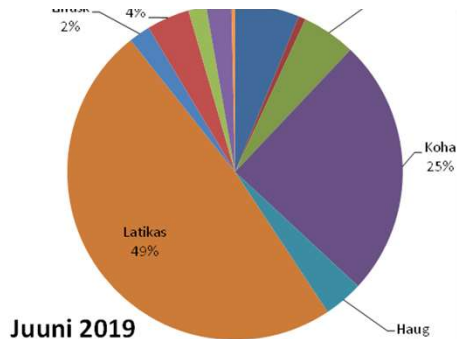
EMÜ uuringud, 2020

Kalaliikide arvuline jaotus kormoranide räppetompudes (%)
aastatel 2019-2020 (EMÜ uuringud, 2020)

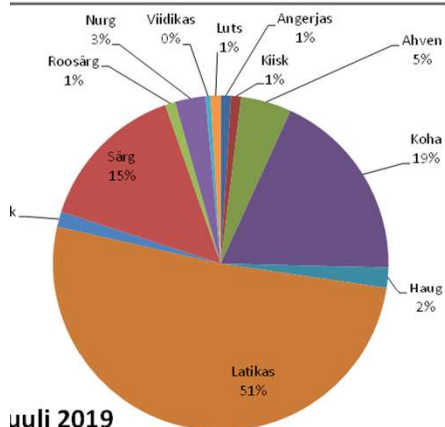

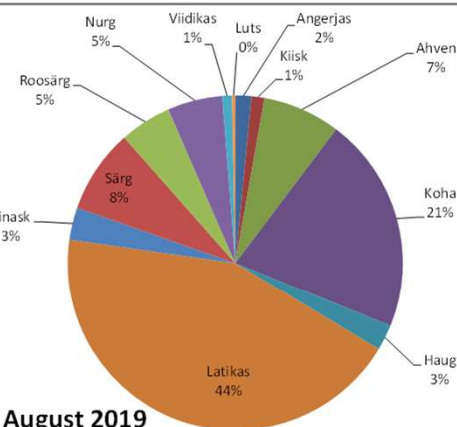
Mai 2019

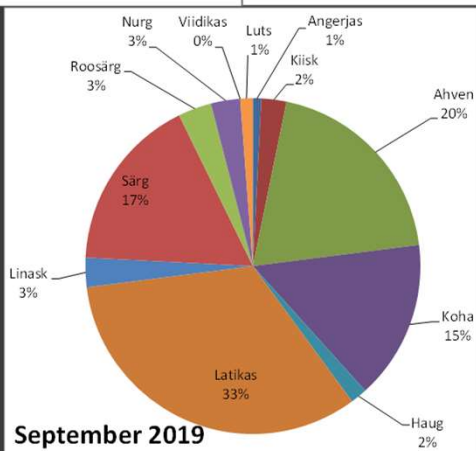
Juuni 2019

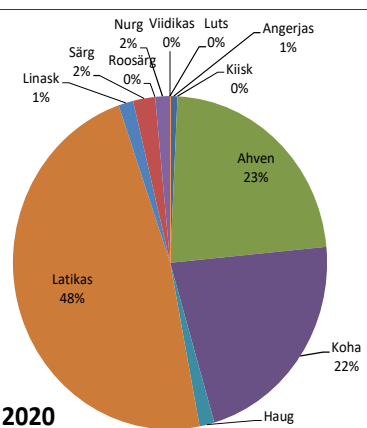
Juuli 2019

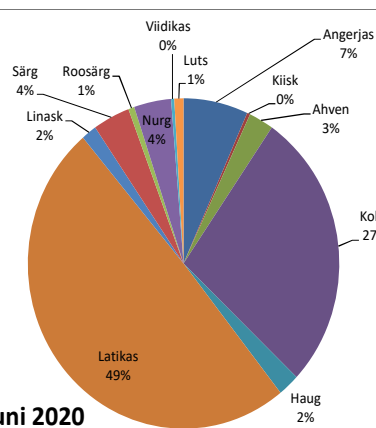
August 2019

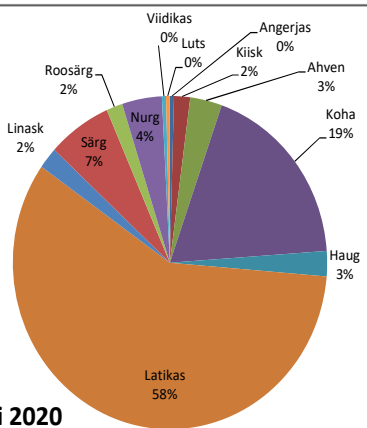
September 2019

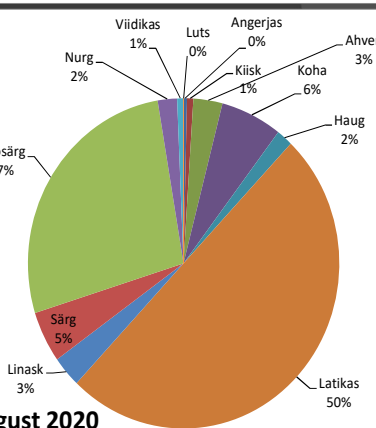
Mai 2020

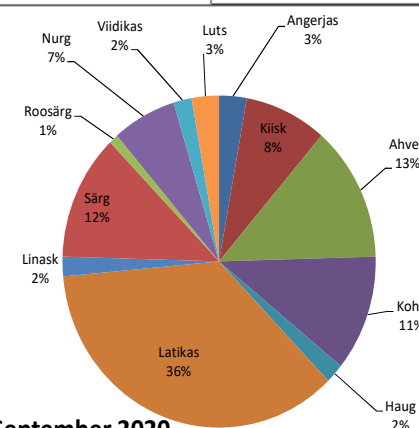
Juuni 2020

Juuli 2020

August 2020

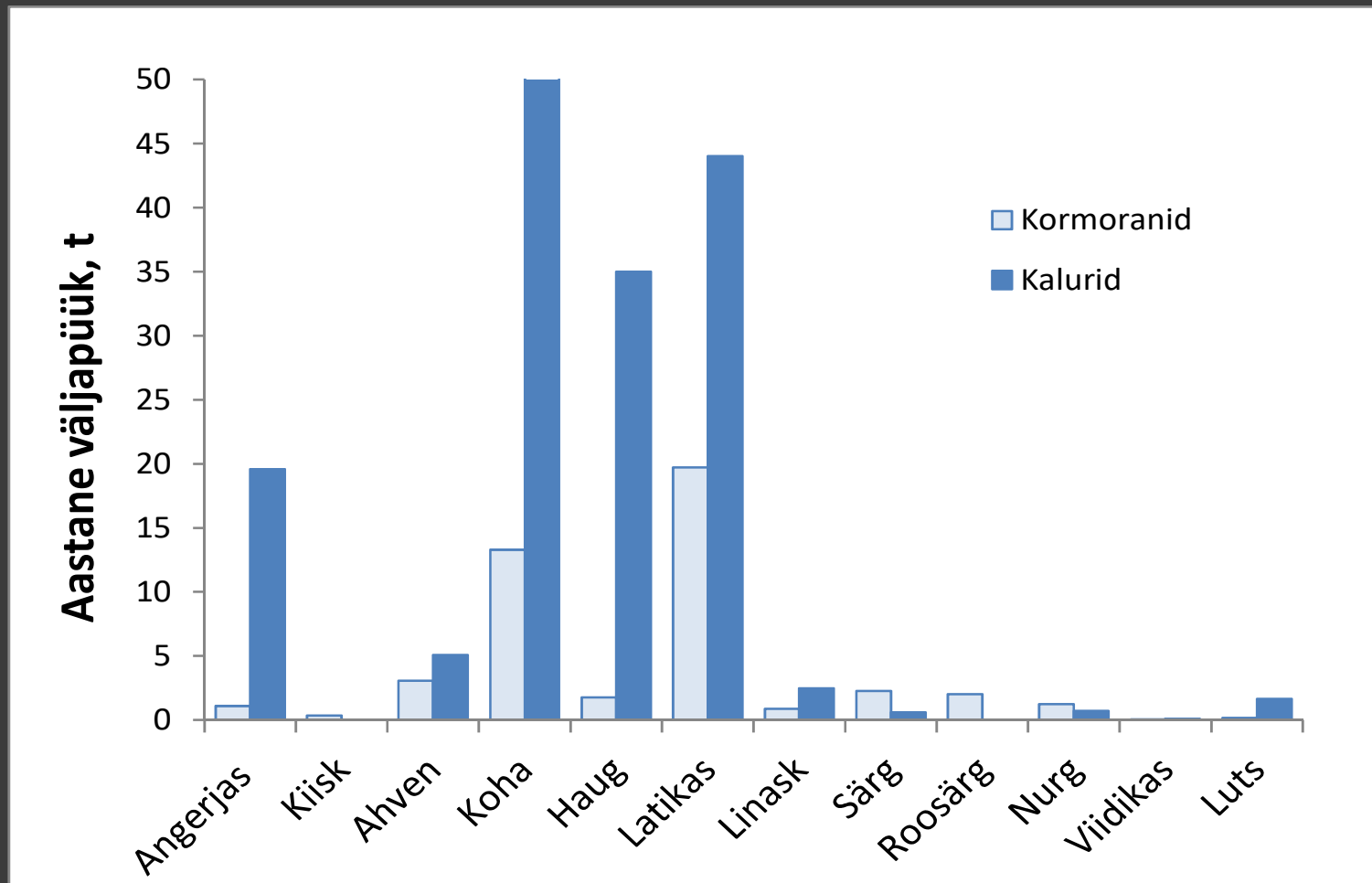

September 2020

EMÜ uuringud, 2020

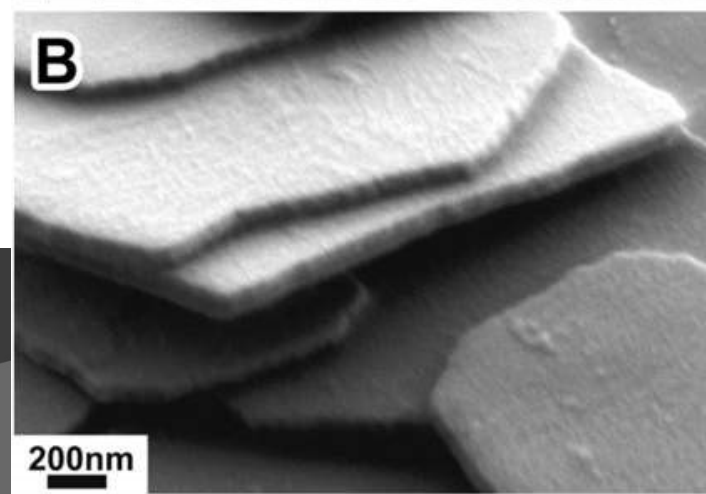
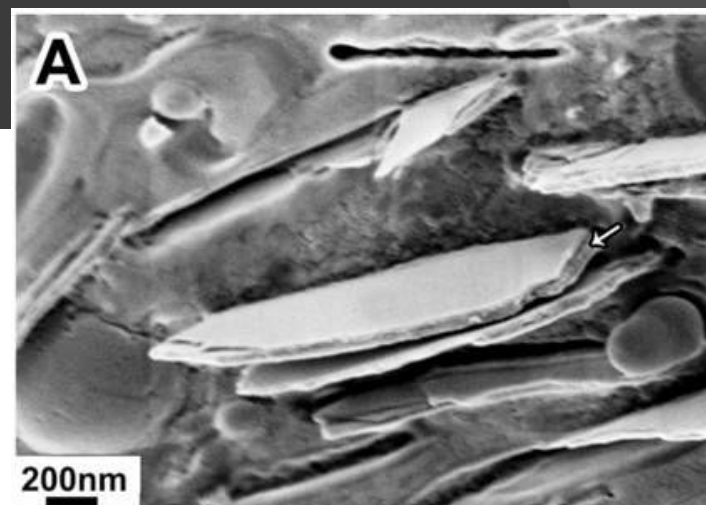
Kalaliikide arvuline jaotus kormoranide räppetompudes (%) aastal 2019-2020.

Kormoranide ja kalurite aastane väljapüük (t) Võrtsjärves 2019-2020 (EMÜ uuringud, 2020)

Tänapäeva kosmeetika ja
ilutoodetes kasutatakse
sageli midagi kalast. Mida?

Paljud huulepulgad, küünelakid, šampoonid sisaldavad kalasoomustest pärit guaniini – paneb need tooted läikima.

Räime sabauim ja pigmendirakud(Foto: Arvo Tuvikene)

Veekogude ökotoksikoloogia ja kalade füsioloogia

Arvo Tuvikene, Ph.D

kaasprofessor

EMÜ PKT Limnoloogiakeskus

arvo.tuvikene@emu.ee

Tänan!

Foto: Lea Tuvikene